ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

A

SHORT HISTORY OF GUJARAT

BY

THE LATE.

R. S. MAHIPATRAM RUPRAM NILKANTH,
C. I. E.

Gujarati Translator, Educational Department.

ગૂજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

આવૃત્તિ ચોત્રીસમી.

Registered for Copy right under the Government of India's Act XXV of 1867.

1908

Price Nine Pies.

AHMEDABAD

Printed at the "Vijaya Pravartaka" Press.

પ્રસ્તાવના.

ગૂજરાત દેશનો આ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ નિશાળોમાં ભણુનારાં બાળક છોકરાંને માટે લખ્યો છે. આ દેશના મિત્ર એ. કે. ફાર્બસ સાહેબે પાટણ વગેરેના ગુપ્ત પુસ્તકના ભંડારોમાંથી ગૂજરાતનો ઇતિહાસ શોધી કાઢી, તથા ભાટ ચારણોની કહાણીઓ અને ચોપડાપરથી રાસમાળા નામે ગુર્જર દેશનો મનોરંજક ઇતિહાસ રચ્યો. એમના પછી આપણા કેળવણીખાતાના વિદ્વાન ઇન્સ્પેકટર ડાકટર જી. બુલર સાહેબે એ વિષે વધારે ખોળ કરી. જૂના રાજા ભૂમદાન કરતા, તેની સનંદો ત્રાંબાનાં પત્રાં ઉપર કોરાવી આપતા. વલ્લભીપુરના રાજાનાં તથા અણહિલ્લપુરના ચૌલુક્ય રાજાનાં આ પ્રકારનાં કેટલાંક તામ્રપત્રો એમને તથા બીજાઓને જડ્યાં છે. વળી દહેરાં વગેરેમાં પાષાણમાં લેખ કોર્યા છે તે વાંચ્યા, તેઓનો ઉતારો તથા ઇંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર છપાવી એ સાહેબે પસિદ્ધ કર્યા છે, તથા સાર કાઢ્યા છે, એનો આધાર મેં આ ચોપડીમાં લીધો છે ફાર્બસ સાહેબની રાસમાળા તથા બુલર સાહેબનાં પ્રગટ કરેલાં તામ્રપત્રોનાં પુસ્તકો ઉપરથી આ ચોપડીમાં રજપૂત સમયનો ઇતિહાસ ટૂંકામાં લખ્યો છે. અસલ ખરડામાં પણ મહેરબાન બુલર સાહેબે કેટલોક સુધારો પોતાને હાથે કર્યો હતો તે મેં સ્વીકાર્યો છે. મેજર જે. ડબલીયુ. વાટસન સાહેબે ગૂજરાતના મુસલમાની સમયનો ઇતિહાસ રચ્યો છે, તેને આધારે મુસલમાની પાદશાહનાં વરસ વગેરે લખ્યાં છે.

ગ્રંથકર્તા.

આ ઇતિહાસ શિખવવાની રીત.

હરકોઈ દેશનો ઇતિહાસ શીખવવા માંડ્યા પહેલાં તે દેશની ભૂગોળવિદ્યા નિશાળીઆને શીખવવી જોઇએ. એ નિયમ પ્રમાણે આ ચોપડી ચલાવ્યા પહેલાં ગૂજરાતનું ટુંકું વર્ણન નકશા ઉપરથી શીખવવું. રાજકાજને અર્થે હાલ કૃત્રિમ જીલ્લા અને ઇલાકા ઠરાવ્યા છે તે ગોખાવવાની કે કહેવાની જરૂર નથી. ગૂજરાતની સીમા, મોટી નદીઓ, મોટા ડુંગરો, વિસ્તાર, જૂના મોટા નગરો વગેરે નકશામાં બતાવી શીખવવાં. તે આવડ્યા પછી ઇતિહાસ ચલાવવો. આ ઇતિહાસ શીખવતી વેળા હમેશ ગૂજરાતનો નકશો નિશાળીઆની સામે ટાંગવો, ને કાળા પાટિયાનો ઉપયોગ કરવો. શીખવતી વેળા આ ચોપડી ન વંચાવવી. મ્હોડેથી એમાંની બાબત કહેવી, ને નામ, વરસ વગેરે પાટિયા ઉપર લખવાની જરૂર જણાય તે લખવાં તથા કહેતા જવું ને પૂછતા જવું. પૂછ્યા પછી, તે બિના પાટિયા ઉપર લખવી ને ફરીને પૂછવી. પાઠ પૂરો થયા પછી, તે બાબત ચોપડીમાં ક્યાં છે તે દેખાડી ઘેર વાંચવાને આજ્ઞા કરવી કે તે ભૂલાય નહિ. યાદ રહે એટલું થોડું થોડું શીખવવું, જાણીતા ઉપરથી આરંભ કરવો. ગામમાં કે શહેરમાં અધિકારી કોણ છે? તેનો ઉપરી કોણ? તે ઉપરીનો ઉપરી કોણ વગેરે પૂછી હાલ ઇંગ્રેજનું રાજ્ય છે તે જણાવવું. ઇંગ્રેજની પૂર્વે કોનો અમલ હતો તે પૂછવું, ને ન આવડે તો કહેવું કે મરાઠાનો હતો. મરાઠાની પહેલાં રાજ્ય કરનારા મુસલમાન હતા. અને મુસલમાનો પહેલાં રજપૂત રાજા હતા: એટલે સુધી પાછા હઠતા આવ્યા એટલે આ ચોપડીને પહેલે પાને લખેલી બાબતથી ચલાવવું.

રજપૂત સમયમાં પ્રથમ રાજધાની ક્યાં હતી, રાજા કોણ હતા, એ વગેરે કહેવું. નિશાળ દેશીરાજ્યમાં હોય તો તે રાજ્યનો ઇતિહાસ ટૂંકામાં પ્રથમ શીખવવો. પછી ઉપરી રાજ્યપર લક્ષ લગાડી આખા દેશનો ઇતિહાસ શરૂ કરવો. આ ઇતિહાસ નિશાળિયાને રસિક લાગે માટે મોટી મોટી બિનાઓને લગતી કહાણી વગેરેનો સાર કહેવા જોગ હોય, તે રાસમાળામાંથી કે મગનલાલ કે ભગવાનલાલના ઇતિહાસમાંથી ટુંકામાં કહેવો. તે મ્હોડે ન હોય, તો પ્રથમથી વાંચી રાખવો. આમાં લખ્યું છે તે ઉપરાંત બાળક છોકરાંને ઝાઝું ગોખાવવું નહિ. આ ઇતિહાસ વગર ચોપડીએ શીખવી શકાય તેમ શીખવનારને મ્હોડે જોઇએ. પ્રાંત, નદી, નગર વગેરે સ્થળોનાં નામ આવે તેમ તે નકશામાં દેખાડવાં. ભરતખંડના બીજા દેશો, ત્યાંના રાજા વગેરે સંબંધી કહેવાનું આવે ત્યારે ભરતખંડનો નકશો દેખાડવો, સહજ સમજાવવો અને આ ઇતિહાસમાં તેમાંના જે જે દેશ, પ્રાંત, નદી, નગરાદિનાં નામ આવે તે બતાવવાં. જે શીખવ્યું તેની બીજે દહાડે પરીક્ષા કરી આગળ ચલાવવું, અને માસ આખરે પાછલું સઘળું તપાશી જવું. પરીક્ષામાં પણ નકશો પૂછવો.

ગૂજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

ભાગ ૧ લો.

રજપૂત રાજ્યની સમાપ્તિ સુધી.

——(:o:)——

વલ્લભીપુર—એ શહેરનું ખંડેર ભાવનગરની ઉત્તરે થોડા ગાઉ ઉપર વળા ગામની થડમાં છે. મોટા રજપૂત રાજ્યની એ રાજધાની હતું. એ રાજ્યનો વિસ્તાર કેટલો હતો તે જણાયું નથી. એના અધિપતિ પ્રથમ કોઇ મોટા રાજ્યના સેનાપતિ અને તાબેદાર હતા. ઉપરી રાજ્યનું જોર ઘટવાથી તેઓમાંના કેટલાક સ્વતંત્ર થયા. એ રાજ્ય ક્યારે સ્થપાયું, અને એ નગર ક્યારે વસ્યું તથા ક્યારે અને શી રીતે નાશ પામ્યુ તે બરાબર જાણવામાં આવ્યું નથી. વલ્લભીપુરની ગાદીએ ૧૮ રાજા થયા આશરે ઇ. સ. ૧૪૪-૩૪૪ સૂધીના એટલે સંવત*૨૦૦ થી ૪૦૦ સૂધીના લેખ મળ્યા છે. એના છેલ્લા પાંચ રાજા શિલાદિત્ય નામે ઓળખાય છે. ૫ મો શિલાદિત્ય વેદધર્મી અને શિવમાર્ગી હતો.

પંચાસર—વલ્લભી રાજ્ય તૂટ્યા પછી ચાવડા રજપૂતોનું રાજ્ય થયું. એની રાજધાની ઝાલાવાડની ઉત્તરે કચ્છના નાના

---

* ઇસ્વીસનમાં ૫૬ કે ૫૭ ઉમેર્યાથી વિક્રમ સંવત આવશે. આ ઈતિહાસને લગતા મૂળ ગ્રંથો અને લેખો જડ્યા છે તેઓમાં વિક્રમ સંવત લખેલા છે. પરંતુ તેઓપરથી ઈસ્વીસનનાં વરસ ઉપજાવી આખા પુસ્તકમાં દાખલ કર્યા છે.

રણુને કાંઠે પંચાસર નગરમાં હતી. ઇસ્વીસન ૬૯૬ માં જય-શિખર નામે રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. એ વેળા કનોજ દેશના કલ્યાણી નગરમાં સોલંકી (ચૌલુક્ય) વંશનો ભૂવડ નામે મોટો બળવાન અને પરાક્રમી રાજા હતો. જયશિખરની કીર્તિ અને ગૂજરાતની આબાદીની વાત સાંભળી તેણે ગૂજરાત જીતવાને લશ્કર મોકલ્યું. મીર નામે સામંત સેનાનો ઉપરી હતો. ગુર્જર સેનાપતિ સુરપાળે મીરને હરાવી હાંકી કહાડ્યો, ત્યારે ભૂવડ પંડે ચઢ્યો. જયશિખરને તેણે પંચાસરમાં ઘેર્યો. ઘેરો બાવન દિવસ ચાલ્યો; ભારે લડાઇઓ થઈ ને બેઉ તરફના હજારો લડવૈયા કતલ થયા. અંતે જયશિખરના લડવૈયા ખૂટ-વાથી અને તેના રણમાં પડવાથી પંચાસર ભૂવડને હાથ ગયું ને તેનો અમલ ગૂજરાતપર બેઠો. સોરઠ અને કચ્છના રાજાને તાબે કરી, તથા આસપાસના માંડળિક રાજાઓ પાસે હર વરસે અમુક ખંડણી લેવાનું ઠરાવી તથા પોતાનીવતી ગૂજરા-તનો વહીવટ કરવાને પ્રધાન મૂકી ભૂવડ પંડે સ્વદેશ ગયો.

વનરાજ ચાવડો—પટરાણી રૂપસુંદરી બેજીવવાળી હોવાથી તેને તેના ભાઇ સુરપાળ જોડે જયશિખરે વનમાં મોકલી દીધી. તેને મૂકીને પાછા આવતાં માર્ગમાં પંચાસર જીતાયાની અને ગુર્જર રાજાના મરણની વાત જાણી સુરપાળ સોરઠના ડુંગરોમાં ગયો, વનમાં રાણી રૂપસુંદરીનું રક્ષણ કોઈ ભલી ભીલડીએ કર્યું. વૈશાખી પૂનમે રાણીને કુંવર સાંપડ્યો. રાજપૂત્રનો જન્મવન-માં થયો માટે તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. કુંવર છ માસનો થયો તેવારે શીલગુણસુરી નામે રૂડો જતી ત્યાં આવ્યો. જય-શિખરની રાણી અને કુંવર જાણી તે તેમને પોતાને અપાસરે તેડી ગયો, અહીં વનરાજ ઉછર્યો. બારવટાનાં સંકટ વેઠી શકે

તેટલી ઉમરનો થયો ત્યારે તેનો મામો સુરપાળ તેને પોતાની જોડે પહાડો અને જંગલોમાં તેડી ગયો. ઘણીક સવારીઓમાં જુવાન વનરાજનું શૂર અને ચતુરાઇ જોઈ સુરપાળ રાજી થયો. તેના મામાના મરણથી તે ઓથ ગઈ. પણ નવા મિત્રોની સંખ્યા વધવાથી તથા તેના પરાક્રમથી તે ટકી રહ્યો. હવે તેણે રાજ-પદ ધારણ કર્યું. પણ ઘણાં વર્ષ લગી નામનો મહારાજા રહ્યો. રાજા ભૂવડનું જોર વધારે હોવાથી તેને બહુ વરસ વનમાં ભટકવું પડ્યું. ભૂવડે ગૂજરાતની ઉપજ તેની કુંવરી મીનળદેવીને આપી હતી, તે બાઇનાં માણસ ખંડણી ઉઘરાવી પુષ્કળ ધન. ઘોડા, વગેરે લઈ જતાં હતાં, તેમના ઉપર હુમલો કરી વનરાજે સર્વે પડાવી લીધું, ને તે વડે સરસ્વતીને તીરે નવું શહેર બાંધી ત્યાં પોતાની રાજ્યધાની કરી. ઇસ્વીસન ૭૪૬. ધરડાંમાજી રૂપસુંદરી અને ગુરૂ શીલગુણસુરી હજી જીવતાં હતાં તેમને માનપૂર્વક ત્યાં આણી રાખ્યાં.

અણહિલ્લપુર પાટણ—અણહિલ્લ નામે ભરવાડે વગડામાં માર્ગો અને સંતાવાની જગાઓ બતાવી મોટી સેવા બજાવી હતી, તેના બદલામાં વનરાજે એ નગરનું નામ અણહિલ્લપુર પાટણ પડ્યું. શ્રીદેવી નામે વાણિયણે તેની પરોણાચાકરી વગેરે કરી સહાયતા આપી હતી તેના હાથે રાજ્યાભિષેક વેળા તિલક કરાવ્યું, અને ચાંપો નામે વાણીયો વનવાસમાં તેનો કારભારી હતો તેને મંત્રીશ્વર નીમ્યો. એ મંત્રીએ પછવાડેથી ચાંપાનેર વસાવ્યું કહેવાય છે. અણહિલ્લપુર વસાવ્યા પછી સદ્દગુણીરાજા વનરાજે ૫૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. ૧૧૦ વર્ષે ઉમરે ઇ. સ. ૮૦૬ માં તેનો કાળ થયો.

ચાવડાવંશના મહારાજાનાં નામ તથા તેમનાં કારકીર્દીનાં વરસ નીચે પ્રમાણે:—

वनराज.	...	...	...	इस्वी. ७४६—८०६
योगराज.	...	...	...	इस्वी. ८०६—८४२
क्षेमराज.	...	...	...	इस्वी. ८४२—८६६
भूवड.	...	...	...	इस्वी. ८६६—८९५
वीरसिंह.	...	...	...	इस्वी. ८९५—९२०
रत्नादित्य.	...	...	...	इस्वी. ९२०—९३६
सामंतसिंह	...	...	...	इस्वी. ९३६—९४२

યોગરાજ તેના બાપના જેવો પ્રતાપી હતો. તેણે રાજ્યમાં અને ઉપજમાં વધારો કર્યો, ને લોકને સુખી કર્યા. લડાઇમાં ચતુર અને શૂરો હતો તેમ તે ભણેલો પણ હતો. ક્ષેમરાજે પણ રાજયનો વિસ્તાર અને દેશની દોલત વધારી, એના પછીનો રાજા રત્નાદિત્ય સારા ગુણુને માટે વખાણાયો છે. તે પોતાનું વચન પાળનાર, સાચો, શૂરો, અને અંગે બળવાન હતો. લુચ્ચા, ચોર, ઠગારા, વગેરે અપરાધીઓને દેશમાંથી કાઢી મૂકી તેણે પ્રજાને સુખ દીધું. સામંતસિંહ નબળો ને દુર્ગુણી હતો. વનરાજના નરવંશમાં એ છેલ્લો રાજા થયો, એની પછી વનરાજના કૂળની કન્યાના વંશમાં ગાદી ગઇ.

सोलंकी के चौलुक्य वंश—કનોજના રાજા ભુવનાદિત્યનો રાજ નામે કુંવર સામંતસિંહની બેન લીલાદેવી વેરે પરણ્યો હતો. એ લગ્નથી મૂળરાજ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. મૂળરાજ બુદ્ધિમાન અને પરાક્રમી પણ લોભી અને દુષ્ટ હતો. રાજ્યાસન મેળવવાને તેણે બંડ કરી પોતાના મામાને મારી નાંખ્યો, અને મોસાળ પક્ષમાંથી કોઇ ગાદીનો દાવો કરવા ન પામે માટે તે સર્વેના પ્રાણ લીધા.

સોલંકીવંશના મહારાજાનાં નામ અને તેમની કારકીર્દીનાં વરસઃ—

મૂળરાજ	ઈ૦ ૯૪૨—૯૯૭
ચામુંડ	ઈ૦ ૯૯૭—૧૦૧૦
વલ્લભસેન	ઈ૦ ૧૦૧૦—૧૦૧૦
દુર્લભસેન...	ઈ૦ ૧૦૧૦—૧૦૨૨
ભીમદેવ પહેલો...	ઈ૦ ૧૦૨૨—૧૦૭૨
કરણ	ઈ૦ ૧૦૭૨—૧૦૯૩-૯૪
સિદ્ધરાજ જયસિંહ	ઈ૦ ૧૦૯૪—૧૧૪૩
કુમારપાળ	ઈ૦ ૧૧૪૩—૧૧૭૪
અજેપાળ	ઈ૦ ૧૧૭૪—૧૧૭૭
મૂળરાજ બીજો (બાળ મૂળરાજ) ...	ઈ૦ ૧૧૭૭—૧૧૭૯
ભીમદેવ બીજો (ભોળો ભીમ)	ઈ૦ ૧૧૭૯—૧૨૪૨-૪૩
ત્રિભુવનપાળ	ઈ૦ ૧૨૪૩—૧૨૪૪

ચાવડાની પાટે મુળરાજ સોલંકી બેઠો તે વારે ઉત્તરેથી અજમેરનો*રાજા ચઢી આવ્યો અને દક્ષિણ ભણીથી તૈલંગણના રાજાએ સેનાપતિ બાર્પને સવારી કરવા મોકલ્યો. સોલંકીએ પહેલા શત્રુને ધન આપી પાછો વાળ્યો ને બીજાને લડાઇમાં હરાવી નસાડયો. ગુર્જરગાદીને તાબે ખંડીઆ રાજા હતા તેમાંના કેટલાકે મૂળરાજની આણ માની નહિ. સોરઠનો રાજા ગ્રહરિપુ સ્વતંત્ર થઇ જઇ પ્રભાસના સોમનાથની જાત્રા જનારને લૂંટવા લાગ્યો. ગુર્જરપતિ તેને સજા કરવાને ચઢ્યો. કચ્છનો રાજા લાખો, તથા કેટલાક મિત્ર અને માંડળિક રાજા સોરઠના રાજાની કુમકે ગયા, તેથી તેની કને જબરૂં લશ્કર થયું. મૂળરાજે તેનો પરાજય કર્યો. ગ્રહરિપુ અને લાખો રણમાં પડયાથી એ ભાગમાં ગુર્જર રાજાની સત્તા પાછી જામી. લાટ+દેશના

*અજમેર અર્વાચીન નામ છે. પહેલાં સાંભર કે નાગોર કહેતા.
+લાટ ઘણું કરીને મહી અને નર્મદા વચ્ચેનો દેશ હતો.

રાજાએ ગુર્જર દરબારનું અપમાન કર્યું માટે મૂળરાજે તેને જીત્યો. એ લડાઇમાં અણહિલ્લવડના ટિલાટ ચામુંડે પરાક્રમ કરી બાપને ખુશી કર્યો. મૂળરાજનો અમલ આબુથી નર્મદાની દક્ષિણ સુધી પ્રસર્યો હતો. એણે કેટલાંક શિવાલય બંધાવ્યાં, ને સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળ (રૂદ્ર મહાલય) નામે મોટું દેરૂં ચણાવવા માંડ્યું, પણ તે એના સમયમાં પૂરૂં થયું નહિ મોસાળીઆંની હત્યા કર્યાને માટે તેને ઘડપણમાં ઘણો પસ્તાવો થયો. એ મહા પાપથી છુટવાને તેણે બ્રાહ્મણોને બહુ દાન આપ્યાં. વધારે વિદ્વાનોનો ખપ પડ્યાથી એણે ઉત્તરમાંથી બ્રાહ્મણોને બોલાવી ગૂજરાતમાં વસાવ્યા. એ બ્રાહ્મણોના વંશના આજે પણ ઔદીચ્ય (ઉત્તરના) કહેવાય છે.

તેર વરસ અમલ કરીને રાજપાટ પોતાના વડા કુંવર વલ્લભસેનને આપી ચામુંડ કાશીએ ગયો. વલ્લભસેન દયાળુ ને સત્યવાદી હતો. પાટે બેઠા પછી થોડા વખતમાં તે શીતળાથી મરણ પામ્યો, ત્યારે ચામુંડે બીજા પુત્ર દુર્લભસેનને ગાદીએ બેસાડ્યો; ને પડે સાધુ થઈ શુકલતીર્થ જઈ કરેલાં પાપનો પસ્તાવો તથા પુત્ર મુઆનો શોક કરતો મરણ પામ્યો. દુર્લભસેને રાજ કારભાર ઠીક ચલાવ્યો, તથા તળાવ અને દેહેરાં બંધાવ્યાં.

દુર્લભસેનની પછી ચામુંડના ત્રીજા કુંવર નાગરાજનો કુંવર ભીમદેવ ગૂજરાતનો રાજા થયો. એની કારકીર્દીમાં સને ૧૦૨૪ માં ગીઝનીના પ્રખ્યાત સુલતાન મહમદે ગૂજરાત ઉપર સવારી કરી, આ આંધી ઓચિંતી ચઢી આવી તેથી તેની સામા થવાની તૈયારી થઇ શકી નહિ, માટે ભીમદેવ પ્રભાસ પાટણ આગળ એક લડાઇ લડી કચ્છ ભણી નાશી પોતાના કંથકોટ નામે ગઢમાં ભરાયો. ધર્માંધ મહમદે પ્રભાસના સોમનાથનું દહેરૂં લૂટ્યું અને શિવલિંગના કડકા કર્યા, ત્યાંથી ઉપડી કંથકોટને ઘેર્યો, પણ ભીમદેવ

તેમાંથી નીકળી નાઠો. વાવાઝોડાની પેઠે એકાએક ચઢી આવી જાનમાલનો નાશ કરી તોફાનની પેઠે તે પાછો ગયો, અને ભીમદેવ આવી પોતાનું રાજ્ય પાછું લીધું.

ભીમ ચોર પકડવામાં અને અપરાધીઓને સજા કરવામાં સાગે હતો. તે લડાઈ કરવામાં ચતુર અને શૂરો હતો. એણે સિંધ દેશ ઉપર સવારી કરી જય મેળવ્યો. આ સમયે માળવાની ગાદીએ પ્રખ્યાત વિદ્યોત્તેજક રાજા ભોજ હતો; ભીમ અને ભોજની વચ્ચે અણબનાવ હતો. કાશીના રાજા કરણ જોડે મળી ભીમે ભોજ જોડે લડાઇ જોડી, લડાઈ ચાલતી હતી તેવામાં ભોજ મરણ પામ્યો. તેના મરણ પછી રાજા કરણે ધારાનગરીનો ભંડાર લૂંટ્યો, પણ તેમાંથી ભીમને ભાગ આપ્યો નહિ. અજમેરના ચોહાણ રાજા વિશળદેવે ગૂજરાત ઉપર સવારી કરી. એનું કારણ એ કે ભરતખંડના જે ભાગ મુસલમાનોએ જીત્યા હતા તે પાછા લેવાને એ વિશળદેવ રાજાની આગેવાની નીચે બીજા રજપૂત રાજા ચઢ્યા હતા તેમાં ભીમ ભળ્યો નહિ. માટે તેને સજા કરવાને ચોહાણ રાજા આવ્યો. ભીમ સામે લડવા ગયો પણ જીત્યો નહિ; ને તેના પ્રધાનને ધન આપી તથા જુદ્ધ થયું તે ઠેકાણે વિસનગર વસાવવા દેવાનુ કબુલ કરી તેને પાછો વાળ્યો. ભીમદેવના સમયમાં વિમળશા નામે મોટો ધનાઢ્ય શ્રાવક હતો. તેણે આબુ ઉપર દેલાવાડામાં અને આરાસુર ઉપર કુંભારીઆમાં મોટાં ને સુંદર દહેરાં બંધાવ્યાં, ભીમ રાજાને ત્રણ કુંવર હતા; તેમનાં નામ—ક્ષેમરાજ, કરણ ને મૂળરાજ, ઘડપણનો કાળ ઇશ્વરભક્તિમાં કાઢવાને રાજ્ય છોડી ક્ષેમરાજને આપવા માંડ્યું પણ તેણે તેની જોડે તીર્થમાં જઈ રહેવાની ઈચ્છા જણાવ્યાથી કરણને રાજ્ય મળ્યું.

કરણ રાજાએ ધંધુકા, આશાવળ, +નહેવાસ, વગેરેના કોળી રાજાઓને વશ કરી રાજ્યને મજબુત. કર્યું. પાટણની દક્ષિણે થોડા ગાઉ ઉપર મોઢેરા ગામ છે ત્યાં કરણ સાગર નામે મોટું તળાવ બંધાવ્યું તથા બીજાં સ્થળોમાં દહેરાં ચણાવ્યાં, એણે કરણાવતી નગરી વસાવી. તે કયાં હતી તે નક્કી જણાયું નથી. એની પછી એનો કુંવર સિદ્ધરાજ જયસિંહ*મહાપ્રતાપી રાજા થયો. રાજા કરણ પડ્યો તે વારે એ બાળક હતો તેથી કેટલાક વરસ રાજકારભાર તેની મા મીનળદેવીએ કર્યો. એ સમયમાં તેણીએ વિરમગામનું મુનસર તળાવ, તથા ધોળકાનું મલાવતળાવ બંધાવ્યાં. બાળરાજાને લેઇ રાજમાતા ગૂજરાતમાં ફરવા નીકળ્યાં તેવામાં માળવાના રાજા યશોવર્માએ સવારી કરી. અણહિલપુરમાં કામ ચલાવનાર મંત્રીએ જુદ્ધ ન કરતાં તેને નાણાં આપી પાછો વાળ્યો. સિદ્ધરાજને એ ગમ્યું નહિ, માટે માળવા પર ચડાઈ કરવાને સજ્જ થયો. એ તૈયારી થતી હતી તે વારે એ રાજાએ સહસ્ત્રલિંગ નામે તળાવ ખોદાવા માંડ્યું. માળવાના રાજા યશોવર્મા સાથે બાર વરસ લડ્યો. ને અંતે ધારાનગરી જીતી લઈ રાજાને કેદ કરી પાટણમાં આણ્યો. સુધરેલી રીત પ્રમાણે બંધીવાન રાજાને માન આપી પોતાની લાયકી જણાવી, ત્યાર પછી ગુર્જર રાજાએ મૂળરાજના રચાવેલા શિવાલય રૂદ્રમાળને સમરાવી પુર્ણ કરાવ્યું. કોઇ કુંભારને ઘેર ઉછરેલી રાણકદેવી નામે રાજપુત્રીનો વીવાહ સિદ્ધરાજ વેરે થયો હતો, પણ લગ્ન થયા પહેલા જુનાગઢનો રાજા ખેંગાર તેને બળાત્કારે લેઇ જઈ પરણ્યો; તેને સજા કરવાને ગુર્જર મહારાજા મોટી સેના સહિત સોરઠ ગયા; ખેંગાર જુદ્ધમાં હણાયો ક્રોધના

+ અમદાવાદના વડગા હાલ અસારવા ગામ છે તે હશે કે કોઈ બીજું

* હાલ લોક તેને સધરાજેસિંગ કહે છે.

આવેશમાં દેવીના બે નિરપરાધી બાળક દીકરાને મારી તે વિજય રાણીને ઝાલી આણી, પરંતુ તેની વેરે પુનર્લગન ન કરતાં રાણક દેવી વઢવાણ આગળ સતી થઇ. સિદ્ધરાજે પોતાના મુલકમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કુવા. વાવ, તળાવ, દહેરાં વગેરે બંધાવી લોકને સુખી કર્યા, તેથી તેની ઘણી નામના×થઈ. ધર્મ સંબંધી તેણે બધા પંથને છુટ આપી હતી, ને રાજ્યનો બંદોબસ્ત સારો રાખ્યો હતો. વનરાજની ગાદીએ બેસતી વેળા જે મુલક તેને હાથ વારસામાં આવ્યો હતો તેમાં પો ાના જયથી ઘણો વધારો કરી તે કીર્તિવાન મહારાજા થયો ગુજરાત અને સોરઠ *ઉપરાંત કચ્છ દેશનો રાજા અને ઉત્તરે અચળેશ્વર અને ચંદ્રાવતીના પરમાર રાજા તેને આધીન હોઈ આબુની પેલીમેર તેની સત્તા ફેલાઈ હતી. પૂર્વે માળવામા તેની આણ ફરતી, દક્ષિણમાં તેનો અમલ એટલે સુધી પ્રસર્યો હતો કે કોલ્હાપુરનું રાજ્ય તેની ધાસ્તીમાં હતું.

આ મહાન્ રાજાને પુત્ર ન હોવાથી રાજપાટ તેના ઓરમાન કાકા ક્ષેમરાજના વંશમાં ગયું. ક્ષેમરાજના કુંવરનું નામ દેવપ્રસાદ, અને દેવપ્રસાદના કુંવરનુ નામ ત્રિભોવનપાળ, ત્રિભોવનપાળને ત્રણ કુંવર અને બે કુંવરીઓ હતી. કુંવરનું નામ મહિપાળ કીર્તિપાળ, અને કુમારપાળ; અને કુંવરીઓ પ્રેમદેવી અને દેવળદેવી. એમાંની પહેલી કાનદેવ નામે સિદ્ધરાજના સામંતને વરી હતી, અને બ.જીનું લગન કાશ્મીરના મહારાજા વેરે થયું હતું. પોતાની પાછળ ગાદીએ કુમારપાળ ન બેસે એવી સિદ્ધરાજની ઇચ્છા હતી, તેથી તેણે તેને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એ માટે પરદેશમાં નાશી જઇ કુમારપાળને બહુ આપદા વેઠવી પડી. જયસિંહનો કાળ થયાના સમાચાર તેને માળવામાં મળતાં

× હાલ પણ જ્યાં જ્યાં જુના ખંડેર છે ત્યાંના લોક કહે છે કે સિધરાજે સિંગે ઠગાવેલાં

* હાલના કાઠીઆવાડના ઘણા ખરા ભાગને તે વેળા સોરઠ કહેતા હતા.

તે ઝટપટ પાટણ આવ્યો, ને તેના બનેવીની મદદ મળવાથી સામંતો અને મંત્રીઓએ તેને પાટે બેસાડ્યો. એ વેળા તેની વય ૫૦ વરસની હતી. સિદ્ધરાજના ભયથી નાસતો છતાં દુર્દશામાં હતો તે વારે ઉદાયનમંત્રી, હેમાચાર્યાદિ જૈનોની ગુપ્ત સહાય મળી, તે વારે તેણે વચન આપ્યું કે રાજ્ય મળે તો શ્રાવક થવું. એ વચન તેણે પાળ્યું. ગૂજરાતના કેટલાક સરદારોએ બંડ કર્યાં, તથા કેટલાક પરદેશી રાજા ચઢી આવ્યા તે સર્વને શૂરા કુમારપાળે હરાવ્યા, નાગોરના રાજા આનાને લડાઈમાં જખમી કરી તાબે થવાની જરૂર પાડી. માળવાના રાજાએ સવારી કરી તેના સામે ગુર્જર રાજાએ જે ફોજ મોકલી હતી તેના ઉપરી નાયકો ફૂટી શત્રુને મળી ગયાથી મહારાજે પડે જઈ તેનો પરાજય કર્યો. ત્યાર પછી કોંકણના રાજા મલિકાર્જુનને ગુર્જરેશ્વરના સામંત આમ્રભટે જીત્યો. પહેલી સવારીમાં એ સામંત હારી પાછો આવ્યો; પણ બીજીમાં તે રાણાને હણી તેની રાજધાની લૂટી બહુ ધન લાવ્યો. કુમારપાળે ઘણાંક શિવાલય તથા પારસનાથનાં દહેરાં બંધાવ્યાં, ને સોમનાથનું મોટું દહેરૂં સમરાવ્યું. રાજ્ય કરતાં ૩૦ વરસ થયાં તે વારે તેને રક્તપિત્તનો રોગ થયો. એનો મોટો ગુરૂ હેમાચાર્ય એ વેળા ૮૪ મે વર્ષે મરી ગયો, અને તેની પછી થોડે માસે તેના આત્માએ દેહ છોડી.

કુમારપાળની પછી તેના ભાઇ મહીપાળનો કુંવર અજેપાળ પાટે બેઠો. એ રાજા ધર્માંધ શૈવ હતો માટે શ્રાવક રાજાએ કરેલાં જૈન દહેરાં તેણે તોડ્યાં. તથા કેટલાક જૈનમંત્રી અને સરદારોને માર્યા. રાજ્ય કરતાં ત્રણ વરસ થયાં તેવામાં મહેલના કોઈ પોળીઆએ તેની છાતીમાં કટાર ભોંકી તેનો પ્રાણ લીધો. એનો કુંવર મૂળરાજ બાળક હતો, તેના બે વરસના અમલમાં તેની મા નાયકાદેવીએ કારભાર ચલાવ્યો. એના સમયમાં

અફગાનિસ્તાનથી મહમદ (શાહબુદીન) ગોરી ગૂજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો, તેને બાળ રાજાના બહાદુર કાકા ભીમે હરાવી ઘાડ પાછી વાળી. બાળરાજાને ખોળામાં લઈ રાજમાતા ડુંગરી ઉપર બેઠી બેઠી સંગ્રામ જોતી હતી, અને સિપાઇઓને હિમ્મત આપતી હતી.

ભીમદેવ બીજાને ભોળોભીમ કહ્યોછે, કેમકે તે ચઢાઉ અને અવિચારી હતો. એ સમે કાબુલના મુસલમાન બાદશાહ ભરતખંડ જીતવાને પાછા સવારીઓ કરવા લાગ્યા. પોતાનો બચાવ કરવાને રજપૂત રાજાઓ સંપ કર્યાને ઠેકાણે માંહોમાંહે લઢી નબળા પડ્યા. એ વેળા અજમેરની ગાદીએ ચોહાણ વંશનો સોમેશ્વર નામે રાજા હતો, અને તેનો કુંવર શૂરો પૃથુરાજ પોતાની માના બાપની પાટે દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો. પૃથુરાજનો વિવાહ આબુના રાજાની કુંવરી વેરે થયો હતો, તેમ છતાં આપણા ભોળાભીમે તેને માગી. આબુપતિએ ના કહાવી ને કન્યા અજમેર મોકલી દીધી. મોટી સેના લેઇ ભીમે આબુના રાજા ઉપર ચડાઇ કરી, ને તેને હરાવી તેની પુંઠે અજમેર સૂધી ધાયો. અહીં જુદ્ધ થયું તેમાં સોમેશ્વર પડ્યો. ભીમદેવ જય કરી સ્વદેશ આવ્યો. બાપને માર્યાનું વેર લેવાને પૃથુરાજ મોટા બળવાન લસ્કર સાથે ગૂજરાતમાં આવ્યો. ભારે લડાઇ થઈ તેમાં ભીમ હાર્યો, આ જય મેળવી પૃથુરાજ પાછો ગયા પછી ઉપર કહેલો ગોરી પાદશાહ તેના રાજ ઉપર ચઢી આવ્યો દિલ્હીનો એ છેલ્લો રજપૂત રાજા*હાર્યો, પકડાયો ને માર્યો ગયો, તેનું રાજ્ય મુસલમાન પાદશાહને વશ થયું. ગોરી બાદશાહે કુતબુદીનને દિલ્હી અને અજમેરનો સૂબો ઠરાવ્યો. ફરીને આવી તેણે કનોજ, કાશી વગેરેના રાજાને હરાવી ઘણો કેર કર્યો. પછી ગૂજરાતપર ધાડ

* કનોજનો રાજા પૃથુરાજની માશીનો દીકરો હતો. ને દિલ્હીના રાજ્યનો ભાગ માગતો, એ માટે બેઉ વઢી નબળા પડ્યા હતા.

આવી. ઇ. સ. ૧૧૯૪માં કુતબુદ્દીને આપણા દેશમાં આવી ભીમની ફોજને હરાવી મૂલક લૂંટયો. પણ કુતબુદ્દીનને પાછા જવું પડ્યું. ભીમદેવે બીજા રાજાઓ જોડે મળી તેને અજમેરથી કાઢવાને પ્રયત્ન કર્યો. મુસલમાન સૂબો હાર્યોને ઘવાયો. તથાપિ તેના પાદશાહે કુમક મોકલી એટલે વળી તેની ચડતી થઈ. તેણે અણહિલ્લપુર કબજે કર્યું ને વળી ભીમ નાઠો. પરંતુ રજપુત રાજાનું બળ છેક તૂટયું ન હતું. મુસલમાનોના હાથમાં આ વેળા ગૂજરાત રહી નહિ; ભીમે ગૂજરાતનો કબજો ફરીને લીધો, પણ તે સુખે રાજ્ય કરી શક્યો નહી. કેટલાક સામંતોએ અને માંડળીક રાજાઓએ બંડ કર્યાં; એમાંના એક નામે જયંતસિંહ સોલંકીએ અણહિલ્લપુર હસ્તગત કરી ઇ. સ. ૧૨૨૪માં પોતાની દુવાઇ ફેરવી; પણ ત્રણ ચાર વરસમાં એની પાસેથી ભીમદેવે રાજ્ય પાછું લીધું. ધોળકાના વાઘેલા રાણાએ બળવો કરી કેટલાક પ્રાંત કબજે કર્યા. ભીમદેવની પાછળ ત્રિભુવનપાળ રાજ્યાસને બેઠો. પરંતુ ધોળકાના રાણા વિશળદેવે તેને ઉઠાડી મૂક્યો.

અણહિલ્વાડના સોલંકી રાજા નબળા પડી જવા લાગ્યા. તેવારે વાઘેલા નામે તેમના કૂળની બીજી શાખા જોરપર આવી. આર્ણોરાજ નામે શૂરા વાઘેલા સામંતે રાજ્યનો બચાવ કરવામાં પાટણના મહારાજને સારી મદદ કરી હતી. તેના કુંવર લવણપ્રસાદને ભોળા ભીમદેવે પ્રધાન ઠરાવ્યો. પાછળથી રાજા અને પ્રધાનની વચ્ચે અણબનાવ થયો. લવણપ્રસાદે પોતાના સ્વામીની સામે બંડ ઉઠાવ્યું. રાજ્યના દક્ષિણ અને નૈઋત્ય ભાગનો એ ટલે સાબરમતી અને નર્મદાની વચ્ચેનો મૂલક તથા ધોળકા અને ધંધુકા પરગણાનો કબજો કરી રાણા લવણપ્રસાદે પોતાની રાજધાની ધોળકામાં કરી. એને વીરધવળ નામે પરાક્રમી કુંવર હતો, તેણે પણ ખંભાત, ધોળકા, વગેરે જીતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામે શ્રાવક વાણીઆ વીરધવળના મંત્રી હતા. તેઓ લડવૈયા અને રાજકારભારમાં ચતુર હતા. રાણા વીરધવળનું મરણ ઇ. સ. ૧૨૩૯–૪૦ માં થયું. એને વિરમદેવ અને વિશળદેવ નામે બે કુંવર હતા. વડા કુંવરને બાપ તથા કારભારી જોડે બનતું નહિ. તેથી તેને વિરમગામમાં રાખ્યો હતો. રાણાનું મરણ થતાં તેણે ગાદીનો દાવો કર્યો, પણ વસ્તુપાળે વિશળદેવને પાટે બેસાડી વિરમદેવને ફરાવી મારી નંખાવ્યો. બાપ તરફનું ભય ગયા પછી નવા રાણાએ વાણિયા મંત્રિ કનેથી વજીરાત લઇ નાગડ નામે બ્રાહ્મણને સોંપી. ઈ. સ. ૧૨૪૪ માં અણહિલવાડ ઉપર સવારી કરી ત્યાંના નબળા મહારાજા ત્રીભુવનપાળને કાઢી મૂકીને આખી ગુજરાતનો ધણી થયો, અને મહારાજાધિરાજ પદવી ધારણ કરી. પોતાના રાજ્ય ઉપર હુમલા કરનાર શત્રુઓને તેણે હરાવ્યા. કર્ણાટકના મહારાજાએ પોતાની કન્યાને માટે સ્વયંવર કર્યો તેમાં તે કુંવરીએ મહારાજા વિશળદેવને વરમાળા પહેરાવી. ગૂજરાતના વાઘેલા મહારાજાનાં નામ અને અમલમાં વરસ.

વિશળદેવ...............	ઇ. સ. ૧૨૪૪—૧૨૬૨	સૂધી.
અર્જુનદેવ...............	„ ૧૨૬૨—૧૨૭૧	„
સારંગદેવ...............	„ ૧૨૭૧—૧૨૭૯	„
કરણઘેલો...............	„ ૧૨૭૯—૧૩૦૪	„

વાઘેલા રાજાની સત્તા આખા ગુર્જર દેશપર બેઠા પછી તેમણે કે તેમના વાણિયા અને બ્રાહ્મણ કારભારીઓએ મુસલમાન રાજાના હુમલાની સામા થવાની અગમચેતી ન રાખી. ભયના વખતને માટે સજ્જ થવાને બદલે આળસ અને મોજમઝામાં પડ્યા; તથા મૂર્ખ ગુરૂઓથી દોરાઇ દહેરાં બંધાવવામાં જીવ ઘા-

લ્યો; બળવાન શત્રુ થઃમાં છે એ વાતનું ભાન રાખ્યું નહિ તે-થી વનરાજે સ્થાપેલું તથા સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ જેવા પ્રતાપિ રાજાએ મોટે દરજ્જે ચઢાવેલું રાજ ખોયું; એથી દશની ખરાબી થઈ, અને લોક પરાક્રમહીન થઈ ગયા, ઈ. સ. ૧૩૦૪ માં દિલ્લીના સુલતાન અલાઉદ્દીને પોતાના ભાઈ અલફખાન તથા વડા વજીર નસરતખાનને મોટી ફોજ સાથે ગૂજરાત જીતવા મોકલ્યો, કરણઘેલો નાશી દક્ષિણ દેશમાં ભરાયો વનરાજની નગરી પરદેશી અને પરધર્મીને હાથ ગઈ અને મુસલમાની અમલ બેઠો. મુસલમાન લશ્કરે ખેતરો, ગામો તથા શહેરો લૂટ્યાં, બાળ્યાં અને દેશની માઠી હાલત કરી, તથા રૂદ્રમાળ વગેરે ઘણાં દહેરાં તોડ્યાં. કરણની રાણીઓને પકડી દિલ્હી મોકલી, તેમાં કમળાની દીકરી દેવળદેવી બાપની જોડે હતી તેને લાવવાને તેની માએ બાદશાહને શીખવ્યું નાશકની ઉતરે બાગલાણના પહાડી પ્રાંતમાં કરણ ભરાયો હતો. ત્યાં બાદશાહી ફોજે જઈ તેને માગી, ગુર્જરરાજા કુળની લાજ રાખવાને શૂરથી સામે લડ્યો, તોપણ તેના વેરી કુંવરીને બળાત્કારે લઈ ગયા. બિચારો કરણ દુઃખનો માર્યો રવડીને મૂઓ.

વલ્લભી રાજ્યના વિસ્તાર વિષે, અને તે સમયમાં દેશની અવસ્થા વિષે, હકિકત જણાયલી નથી. બૌદ્ધ અને જૈન પંથોત્તાળા એ વેળા વદતા એવું સંભવે છે, પછીના કાળમાં બૌદ્ધ જોવામાં આવતા નથી. તેપરથી એવું અનુમાન થઇ શકે કે વેદને જૈન પક્ષકારોથી પરાજય પામી તેમનોલય થયો. પંચાસરના રાજ્યની ઉત્પત્તિ, સ્થાપના, વિસ્તાર વગેરે વિષે સમાચાર હાથ લાગ્યા નથી. માત્ર તેનો છેલ્લો રાજા જયશિખર ચાવડે અને તેના ઉપર કલ્યાણી નગરના રાજા ભુવડની સવારી અને

ટતેહની વાત ચાલે છે, અણહિલ્લપુરનાં ચાવડા રાજાનાં નામ અને વરસ ઉપરાંત વધારે થોડુંજ નોંધાયલું છે, પરંતુ જે થોડું છે તે ઉપરથી એવું કહી શકાય કે તેમણે બળવાન રાજ્યનો પાયો ચણ્યો અને દેશને આબાદ તથા લોકને સુખી કરવાને તાકયું. સોલંકી મહારાજાએ ગુર્જર દેશને ભરતખંડમાં પ્રખ્યાત કર્યો. અને ગુર્જરી રાજયને મોટી પદવીએ ચઢાવ્યું. પ્રજાના વૃદ્ધિ અને ચઢતી થાય, અને દેશ સુધરે એવા ઉપાય કરવાને તેમણે લક્ષ આગ્યું. રાજયનો બંદોબસ્ત રાખી, ન્યાયથી વર્તી, તથા રાજ્યલક્ષ્મીને લોકના લાભ અને દેશની શોભાને માટે ખરચી તેમણે જશ મેળવ્યો. કુમારપાળ અને અજેપાળ સિવાય બીજા કોઇએ ધર્મ સંબંધી વાંધામાં હાથ ઘાલ્યો નહિ, ને સર્વને રાજી રાખ્યા. એમાં કેટલાકે મોટા જય મેળવીને શત્રુને વશ કરી હરાવી નામના કરી, ગુજંરી રાજ્યનો મહિમા વધાર્યો, લોકના સુખ ઉપર એમણે નજર રાખી તે હાલના રાજ્યોને ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. રાજ્યમાં સુધારો વધારો કરવાનું કામ ચાવડા અને સોલંકી રાજાનું હતું તે તેમણે કર્યું. તેમણે જે મેળવ્યું અને સ્થાપ્યું, તથા ગૂજરાતને આબાદ કરી પ્રજાની સ્મૃદ્ધિમાંજે ઉમેરો કર્યો તે સંભાળવાનું કે સાચવવાનું કામ વાઘેલા રાજાને માથે પડ્યું. આસપાસની અવસ્થામાં ફેર પડી ગયો હતો. લાહોર દિલ્હી, કનોજ, અજમેરાદિ રજપૂત રાજ્યો મુસલમાન પાદશાહે જીતી મોટું ને જબરૂં મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. ભોળા ભીમદેવના સમયમાં ગૂજરાતે પણ તેનો કડવો સ્વાદ ચાખ્યો હતો, તે પરથી ચેતી બચાવની ભારે તૈયારી કરવાનું કામ વાઘેલા અધિપતિઓનું હતું તે તેમણે ન કર્યું. કર્યું હોત તો રાજ્ય વધારે ટકવાનો સંભવ હતો.

ભાગ ૨ જો.

મુસલમાની રાજ્યના અંત સુધી.

દિલ્લીની પાદશાહનો અમલ—પાટણના રાજ્યનો ખાલસા મૂલક સુલતાનની સત્તા નીચે ગયો, પરંતુ વાઘેલા મહારાજાના તાબેદાર રાજા પોતપોતાના રાજ્યમાં રહ્યા. તેમણે મુસલમાનોને કાઢી મૂકવાને બંડ કર્યાં, પણ ફાવ્યા નહિ, એ ઝઘડામાં દેશની માઠી અવસ્થા થઈ. ધર્મને નામે પણ મુસલમાનોએ લોકોને બહુ રીબ્યા; તેમનાં સેંકડો દહેરાં તોડીને તેના પથરાવતી મસીદો બનાવી તથા મહેલ અને રસ્તા બાંધ્યા. લોકને બળાત્કારે મુસલમાન કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો. લોકને વેઠે પકડી મફત કામ કરાવતા, અને તેમને નીચ ગણી તિરસ્કાર કરતા. દિલ્લીથી આવેલા મુસલમાન સુબેદાર સ્વતંત્ર થવાને બંડ કરતા, ને તેમને સજા કરવાને બીજા સૂબેદાર ફોજ લઈ આવતા ને દેશ વેરાન થતો. વખતે પાદશાહ પંડે પણ આવતા, ઉપજમાં વધારો કરી લોકને વટાળી, તથા તેમનાં દહેરાં તોડીને ધણીને રાજી કરવાને કેટલાક સુબેદારોએ ભારે જુલમ કર્યા. જે પ્રજા પોતાના દેશનું રક્ષણ ન કરે તેને આવી સજા ભોગવવી પડેછે.

અમદાવાદના સ્વતંત્ર પાદશાહ—ઈ. સ. ૧૩૯૨ માં જાફરખાન નામે સુબેદાર ગૂજરાતપર ઠર્યો, તે સ્વતંત્રપણે અમલ કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેણે પાદશાહ નામ ધારણ કર્યું નહિ. સને ૧૯૦૩ માં દિલ્લીના પાદશાહની નામની તાબેદારી છોડીને તેણે પોતાના દીકરા તાતારખાનને નાસરૂદીન મહમદશાહ એવો ઇલકાબ આપી ગૂજરાતનો પહેલો સ્વતંત્ર પાદશાહ ઠરાવ્યો. બીજે વર્ષે તે મરણ પામ્યો. જાફરખાન પાછો અમલ કરવા લાગ્યો. સન ૧૪૦૭ માં મુજફ્ફરશાહ નામ ધારણ કરી પંડે

પાદશાહ થયો. ઈ. સ. ૧૪૧૧ માં તેનું મરણ થવાથી તેનો દીકરાનો દીકરો અહમદશાહ પાદશાહ થયો.

મહાન અકબરના વખત સુધી મુજફ્ફરશાહના વંશમાં ગૂજરાતની પાદશાહી રહી.

गूजरातना पादशाहोनां नाम.	गादीए बेसवानां वरस.
महमदशाह १ लो	इ. स. १४०३
मुजफ्फरशाह १ लो	इ. स. १४०७
अहमदशाह १ लो	इ. स. १४११
महमदशाह २ जो	इ. स. १४४१
कुतुबशाह	इ. स. १४५१
दाउदशाह	इ. स. १४५९
महमद (बेगडो) ३ जो	इ. स. १४५९
मुजफ्फरशाह २ जो	इ. स. १५१३
सिकंदरशाह	इ. स. १५२६
महमदशाह ४ थो	इ. स. १५२६
बहादुरशाह	इ. स. १५२७
महमदशाह ५ मो	इ. स. १५२६
अहमदशाह २ जो	इ. स. १५५४
मुजफ्फरशाह ३ जो	इ. स. १५६१

દિલ્હીના સૂબેદાર પાટણમાં રહી ગૂજરાત ઉપર અમલ ચલાવતા. સુલતાન અહંમદશાહે અસારવાના રાજા આસા ભીલને હરાવી તે નગરમાં પોતાની રાજધાની કરી, તેને વધારી સુધારી તેનું નામ અહમદાબાદ પાડ્યું. (ઈ. સ. ૧૪૧૪), એ શહેરને લોકો હાલ અમદાવાદ કહે છે. અહંમદશાહ ધર્માંધ હોઈ રજપૂત વગેરે દેશીઓને જૂલમથી વટાળવા તથા તેમનાં દહેરાં

તોડવા લાગ્યો, તેથી લોકો નારાજી થયા. દેશના રાજા રજ-વાડાનાં બંડ બેસાડવામાં એનો ઘણો વખત ગયો. ઇડરના રા-જને દબતો રાખવાને એણે હાથમતિને તીરે કીલ્લો બાંધી નગર વસાવ્યું, તેને હાલ લોક અમનગર કહે છે, પણ તેનું ખરૂં ના-મ અહમદનગર છે. રજપૂત સરદારોની બળાત્કારે કન્યા લે-વાના પ્રયત્નને લીધે, તથા બીજા જુલમથી ઘણા ગરાશીઆ ઠાકોર બારવટે નીકળી ગામો લૂંટતા. સુલતાન થાકે ત્યારે તે-મને મનાવી, તેમની જાગીરો પાછી આપે. એ માળવાના અને દક્ષિણના પાદશાહો સાથે વઢ્યો ને ફતેહ પામ્યો. મેવાડ, બું-દીકોટા, વગેરેના રાજાઓને હરાવી તેમની કનેથી ખંડણી લીધી.

સુલતાન મહમદે ચાંપાનેરના રાવળ ગંગાદાસને પાવાગઢમાં ઘેર્યો હતો. તેવામાં રાવળની કુમકે માળવાનો પાદશાહ ચઢી આવ્યો, તેનાથી ડરી ગુજરાતના સુલતાને પાછી પાની કરી, એ માટે તેના અમીરોએ તેને વિખ દઇ મારી નાંખ્યો, ને તેના શાહજાદા કુતુબને પાદશાહ ઠરાવ્યો. માળવાની ફોજ સરખેજ સુધી આવી, પણ કુતુબશાહે સામા થવાથી દુસ્મનને પાછા જવું પડ્યું. કુતુબશાહે ચીતોડના પ્રખ્યાત રાણા કુંભા*ઉપર સવારીઓ કરી તેને નમાવ્યો. દાઉદશાહમાં અમલ કરવાની શક્તિ ન હતી. તેથી તેને ઠેકાણે તેના ભાઇ મહમદ ત્રીજાને બેસાડ્યો. એ સુલતાન આગળ બેગડો કહેવાયો. પાદશાહ થ-યો તે વારે તેની ઉમર ૧૪ વરસની હતી તેમ છતાં તેણે તેજ વખતે પોતાનું બુદ્ધિબળ અને શૌર્ય દેખાડીને સરદારોને હુકમ માનવાની જરૂર પાડી.

મહમદ બેગડો જબરો, પરંતુ ધર્માંધ રાજા હતો. એણે જૂનાગઢના મંડળિક નામે રાજાને જીતી તેનું રાજ્ય લઇ લીધું

---

* મીરાં નામે નાગાભક્ત બાઇ ઝાણીના વર.

નરસિંહ મહેતાની હારમાળામાં કહ્યો છે તેજ એ મંડળિક× ચાંપાનેરનું રાજ્ય દબાવી બેગડાએ ખાલસા કર્યું, અને બીજા રજપૂત રાજાનાં જોર તોડ્યાં, દ્વારકાંની મૂર્તિઓ ખંડિત કરી દેરામાં મસીદ ચણાવી, ને ત્યાંના રાજાને પકડી અમદાવાદમાં ભુંડે હાલે માર્યો, દરિયાપરના વેપારને હરકત કરનારા લૂંટારાને સજા કરી દેશની આબાદી વધારી, કચ્છના રાજાને હરાવી સિંધ ઉપર સવારી કરી. માળવા વગેરે આસપાસના દેશો ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના હાકેમોને નમાવ્યા. એણે મહેમદાવાદ વસાવ્યું.

બીજા મુજફ્ફરશાહને ઈડરના રાવ તથા ચિતોડના રાણા સંગે તેનો મૂલક લૂંટી ઘણોજ પજવ્યો, માળવાના મુસલમાન પાદશાહને તેના દીવાન મેદનીરાયે વશ રાખ્યો હતો; માટે તેનાથી છુટવાને તેણે મુજફ્ફરની મદદ માગી. રાણા સંગે મેદનીરાયને મદદ કરી, લડાઈઓ થઈ તેમાંની કેટલીકમાં રજપુતોને જય મળ્યો. પણ અંતે મુસલમાનોની ચઢતી રહી.

સિકંદરશાહને તેના ઉમરાવોએ મરાવી નંખાવ્યો. મહંમદ ૪ થાને તેના ભાઈ બહાદુરશાહે ગાદીએથી ઉઠાડી મૂક્યો. પછે સુલતાન થઈ દક્ષિણ દેશ ઉપર સવારી કરીને અહંમદનગર તથા બીજાં શહેરો લૂંટયાં. પછી માળવા દેશ જીતી લીધો, ને ચિતોડના રાણા પાસેથી ખંડણી લીધી. ગૂજરાત, સોરઠ અને દક્ષિણના કાંઠા ઉપર ફીરંગી લોક આવવા લાગ્યા હતા, તેમની સામા અમદાવાદના કેટલાક સુલતાન થયા હતા. બહાદુરે પણ તેમને દીવ બંદરેથી પાછા કાઢ્યા. દિલ્હીના મુગલ પાદશાહ હુમાયુએ આવી ગૂજરાત જીતી લીધી. શિરશાહ નામે પઠાણ સરદારે હિંદુસ્તાનમાં ભારે બંડ ઉઠાવ્યાથી તે તોડવાને મુગલપાદ.

× એને મુસલમાન કરી અમદાવાદ આણ્યો, એની કબર આ શહેરના મોટા ચૈટામાં કંદોઈની દુકાનમાં છે.

શાહ, આગ્રે ગયો, તેવારે બહાદુરશાહે પોતાનું રાજ્ય પાછું. હાથ કરી લીધું. દીવ બંદરના ફીરંગી ઉપર સ્વારી કરી તે વારે તે લોકે ગુજરાતના સુલતાનનો કપટથી ઘાત કર્યો.

મહંમદ ૫ મો (કે મહમદ લતીબખાં) નાની ઉમરે પાટે બેઠો. તેને નીમે અમલ કરવાને એના સરદારો માંહો-માંહે વઢ્યા. અંતે કુલ અધિકાર સુલતાનને હાથ આવ્યો, ત્યારે તેણે બહુ જુલમી અને દુષ્ટ કામ કર્યાં, રજપૂત રાજા, રાણા, ઠાકોર, કોળી, ઠાકરડા, વગેરે દેશીઓનાં પરગણાં ને ગામ ખુંચી લેવાનો હુકમ કર્યાથી શીરોઈ, ડુંગરપુર, ઈડર, લુણાવાડા, વાંસવાડા, રાજપીપળા મહીકાંઠા, ઝાલાવાડ, વગેરેના ગરાશીઆ અને કોળી લડવા ઉઠ્યા. પાદશાહે તેમને કતલ કરવાનો હુકમ કર્યો. દેશીઓને ઘોડે બેસવાની, સારાં લુગડાં પહેરવાની, તેમના તહેવાર કરવા વગેરેની મના કરી બહુ પીડ્યા. આ નઠારા સુલતાનને તેના બુરાન નામે નોકરે મારી નાંખ્યો, બુ-રાને શાહ થવાની કોશિશ કરી, પણ માર્યો ગયો, સરદારોએ પાદશાહી કુટુંબના અહંમદ નામે બાળકને પાટે બેસાડ્યો. પછી તેને નામે કારભાર ચલાવવાનો ટંટો થયો તેમાં આખરે ઐતિયાદખાંને હાથ પાદશાહ અને અમલ રહ્યો- સુલતાને આપ અખત્યાર થવાને ઇચ્છા કરી, માટે ઐતિયાદખાંએ તેનો પ્રાણ લીધો, ને તેને ઠેકાણે મુજફ્ફર ત્રીજાને બેસાડ્યો.

એ મુજફ્ફરશાહ અમદાવાદનો છેલ્લો પાદશાહ હતો. તે પોતાના લશ્કરી સરદારોને વશ રાખી શક્યો નહિ, તેથી તેઓ માંહોમાંહે લડ્યા, ને દેશ તેમણે વહેંચી લીધો. દિલ્હીના બળવાન બાદશાહ અકબરે આવી. ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં ગૂજરાતનું રાજ્ય જીતી લીધું. મુજફ્ફરને પકડી દિલ્હી લઈ જતાં તેણે આપઘાત

કર્યા, ભલા અકબરે ધાક અને યુક્તિથી મુસલમાનોને વશ કર્યા અને હિંદુઓને રાજી કર્યા, તેથી દેશમાં સમાધાની થઇ.

ગૂજરાતના સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યના તેર પાદશાહમાંના સાત નિર્બળ હતા, છ પરાક્રમી, પણ દેશના લોકને પીડક હતા. એ સુલતાનો ચતુર અને બહાદુર પણ પ્રજાને દુઃખ દેનારા હતા. એમણે દેશી દહેરાં તોડી તેના પથરા વડે સુંદર ઇમારતો બાંધી અને તેમના અમીર ઉમરાવોએ બંધાવી. મજૂરીનો ખર્ચ એમને બહુ ઓછો પડતો. કેમકે લોકને વેઠે ઝાલી મફત કામ કરાવતા. આસપાસના દેશો ઉપર વિજય મેળવી અમદાવાદના કેટલાક પાદશાહોએ નામના કરી. પરંતુ ધર્મદ્વેષી હોઇ તથા ગરાશીઆ ઉપર શત્રુવટ રાખી બહુ જૂલમ કર્યા. જે અધિપતિ તાબેદાર રાજા રાણાને તથા રૈયતને પાળવાને બદલે પીડે, સુખ દેવાને ઠેકાણે દુઃખ દે, પક્ષપાત અને અન્યાયથી વર્તી ધર્મને નામે કે લોભથી પ્રજાને નારાજી કરે, તેમની મોટાઇને એબ લાગે છે. દરિયાના ચોર, દેશમાં ધાડ પાડનારા, ચોરી કરનાર વગેરેને સજા કરી દેશનો સારો બંદોબસ્ત રાખવાનો કેટલાકે પ્રયત્ન કર્યા, તે વખાણવા જોગ છે, પણ ભલા અકબરશાહની પેઠે હિંદુ મુસલમાનને સમાન ન ગણ્યા, દેશી અને મુસલમાન બધા લોક પર સરખો પ્રેમ ન રાખ્યો, તથા ધર્મ સંબંધી ઉદાર દિલ ન રાખ્યું એ ગૂજરાતના પાદશાહોમાં ખાંપણ હતી.

મુગલાઇ રાજ્ય—મુગલ સરકારના સ્વાધીનમાં રાજ્ય ગયા પછી લોક સુખી થયા, કેમકે ઔરંગજેબ (આલમગીર) વિના બીજા કોઇ પાદશાહે ધર્મ સંબંધી પ્રજાને પીડી નહિ, અકબરે ખેડુતોને સારા ઠરાવ કરી આપી સુખી કર્યા. દેશના રજપૂત રાજા રાણા અને ગરાશીઆ ઠાકોરોને મનાવી તેમને યોગ્ય કામ સોંપી રાજ કાજ ને ફોજમાં સામિલ કર્યા એ રૂડી રાજરીતિ

એના પછીના પાદશાહોએ પણ જારી રાખી, તેથી અમારૂં રાજ્ય અને અમારો પાદશાહ એવું રૂડું અભિમાન તેઓમાં ઉત્પન્ન થયું. પાદશાહ તથા મુસલમાન અમારા વેરી છે, એ વિચાર મનમાંથી જઈ સ્નેહી થયા, ને હિંદુ મુસલમાન એ ભાઇ એવી કહેવત ચાલી. એ માટે ઔરંગજેબ સિવાય બાકીના મોટા મુગલ પાદશાહનાં વખાણ થાય છે.

દિલ્હીના તાબામાં ગયા કેડે ત્યાંથી અમલ કરવાને સુબેદાર આવતા. ઈ. સ. ૧૫૭૩ થી ૧૭૫૭ સૂધી અકબર સુદ્ધાંત ૧૨ પાદશાહ થયા, તેમની વતી પચાસેક સુબેદાર ગૂજરાતનો કારભાર કરવાને આવ્યા. એમાંના છેલ્લા જુવામર્દખાં બાબીને મરેઠા સરદાર દામાજી ગાયકવાડે અને પેશ્વાના ભાઇ રઘુનાથરાવે રાધનપુર વગેરે પરગણાં જાગીરમાં આપી રાજ્યસત્તા કબજે કરી. (સને ૧૭૫૩). જૂનાગઢના, રાધનપુરના, અને વાડાસીનોરના નવાબસાહેબો એ છેલ્લા સુબેદારના વંશજ છે.

भाग ३ जो.

मरेठी राज्य.

મરેઠી રાજ્ય સ્થાપનાર શિવાજીએ સને ૧૬૬૪ માં આપી સૂરત બંદર પ્રથમ લૂટ્યું. તે વારથી એ નાશકારક લુંટારાનાં ધાડાં આપણા દેશમાં દાખલ થયાં. શિવાજીના પૌત્ર શાહુરાજાનો સેનાપતિ ખંડેરાવ દાભાડે અને તેના હાથ નીચે દામાજી ગાયકવાડ ખાનદેશથી આવી ગૂજરાત લૂંટવા લાગ્યા, અને કંથાજી વગેરે માળવા ભણી જતાં ગૂજરાતમાં આવી તેમજ કરવા મંડ્યા. સ્વદેશનું રક્ષણ કરવાના ગુણ રાજાપ્રજામાં લોપ થયા હતા, દિલ્હીના પાદશાહ દુર્બળ થઇ ગયાથી

સૂબેદારનો અધિકાર મેળવવાને મુગલ સરદારે મરેઠી ફોજને મદદે બોલાવી અને માંહેમાંહે વઢવા લાગ્યા. તેનું પરિણામ એ થયું કે રાજ્ય ખોઈ બેઠા. ખંડેરાવ અને દામાજીનાં મરણ ૧૭૨૧ માં થયાં, ને તેમને ઠેકાણે ત્રંબકરાવ અને પીલાજી થયા, બાજીરાવ પેશ્વાનો હુકમ ત્રંબકજી દાભાડેએ ન માન્યો, તેથી તે પેશ્વાએ આવી તેને લડાઇમાં માર્યો. પછી સને ૧૭૩૧માં ગૂજરાતનું કામ પીલાજી ગાયકવાડને મળ્યું; તે ચોથ વગેરે ઉગરાવવા લાગ્યો. મરાઠાનું કૌવત વધતું ગયું, તેથી મુગલાઈ રાજ્ય નાશ પામ્યું. ગાયકવાડે વડોદરામાં રાજધાની કરી ઘણોક મૂલક ખાલસા કરી તાલુકદારો રહ્યા તેમની કનેથી વરસોવરસ જબરાઇથી લઇ શકાય તેટલી ખંડણી લેવા માંડી. ગૂજરાતની ઉપજનો કેટલોક ભાગ પેશ્વાનો હતો. તેથી તેની તરફનો સૂબેદાર અમદાવાદમાં રહેતો.

वडोदराना गायकवाड क्यारथी अमल करवा लाग्या.

पीलाजी	इ. स.	१७३१
दामाजी	,,	१७३२
फतेसिंह (सयाजीनी वती) ...	,,	१७६१
मानाजी	,,	१७८४
गोविंदराव	,,	१७९२
आणंदराव	,,	१८००
सयाजी (બીજો)	,,	१८१९
गणपतराव	,,	१८४७
खंडेराव	,,	१८५६
मलहारराव	,,	१८७१
सयाजीराव(ત્રીજા)	,,	१८७५

જોધપુરના રાજા અભયસિંહને ગૂજરાતનો સૂબેદાર ઠરાવી દિલ્હીના પાદશાહે મોકલ્યો. એણે પીલાજીને ડાકોરમાં મરાવી નંખાવ્યો. પીલાજીનો અધિકાર તેના પરાક્રમી દીકરા દામાજીને મળ્યો. તેણે ગાયકવાડના રાજ્યની સ્થાપના પૂરેપૂરી કરી. પેશ્વા સરકાર જોડે તેનો સબંધ મુકરર થયો; તેથી ગૂજરાત મરેઠી રાજ્યનો ભાગ થયો. ગાયકવાડ અને પેશ્વાએ અમદાવાદ લેઇ પાદશાહી અમલનો અંત આણ્યો. (સને ૧૭૫૭).

મુગલાઈ અમલ ઉઠયો તેવારે સૂરતમાં તેની વતી કામ ચલાવનાર નવાબ તે શહેર અને આસપાસનાં પરગણાંનો ધણી થઈ પડયો હતો. તેમજ બીજે કેટલેક ઠેકાણે બન્યું હતું સૂરતના નવાબ પોતાની સત્તા જાળવી શક્યા નહિ, તેથી તે ઇંગ્રેજને હાથ ગયું ભરતખંડના કેટલાક દેશોમાં ઇંગ્રેજી રાજ્યસત્તા જામી, અને અંગ્રેજ બળવાન રાજકર્ત્તા થયા. આપણી તરફ તેમનું મુખ્ય સ્થળ મુંબાઇ બંદર થયું. જ્યાં જ્યાં ઇંગ્રેજી રાજ્ય થયું ત્યાં ત્યાં દેશ થાળે પડયો. શાંતિ થવાથી ઉદ્યમ ચાલ્યો ને લોકના જીવને નિરાંત થઇ.

દામાજી ગાયકવાડના મરણથી તેના પુત્રો રાજપાટને માટે વઢવા લાગ્યા. પેશ્વા સરકારે અંતે વડા કુંવર શિવાજીને ખરો વારસ ઠરાવ્યો પણ રાજકાજ કરવાને તે શક્તિવાન ન હોવાથી તેના સૌથી નાના ભાઈ ફતેહસિંહને તેનો મુતાલિક નીમ્યો. રઘુનાથ રાવ પેશ્વા થયો ત્યારે તેણે ગોવીંદરાવ ગાયકવાડને દામાજીનો વારસો આપવાનો ઠરાવ કર્યો, તેથી ભાઇઓ ભાઇમાં કજીઓ થયો. અધિકાર ખોઈ રઘુનાથરાવને ગૂજરાતમાં નાશી આવવું પડયું. પુનાની ગાદી પાછી મેળવી આપવાને તેણે ઇંગ્રેજની કુમક માગી. તેનાં અને ઇંગ્રેજનાં એકઠાં મળેલાં સૈન્યની સામે પુનાની ફોજ ગૂજરાતમાં વઢી પણ કલકત્તાથી એ વઢવાડ બંધ

પાડવાનો હુકમ આવ્યાથી ટંટો પત્યો ને ગોવિંદરાવ નિરાશ થયો. સને ૧૭૮૦ માં પેશ્વા અને ઇંગ્રેજ વચ્ચે ઝઘડો ચાલતો હતો, તેવારે ઇંગ્રેજલોકોએ ગુજરાતમાં આવી કેટલાક જય મેળવ્યા.

માનાજી ગાયકવાડના સમયમાં કોઇ મોટો બનાવ બન્યો નહિ. ગોવિંદરાવના વખતમાં શેલુકર નામે પેશ્વા સુબેદાર અમદાવાદમાં આવ્યો. તેણે ઘણો કેર કર્યો. મરેઠી રાજ્યમાં ધાડ ચોરીનું જોર જબરૂં હતું. તેની જોડે મરેઠા પણ પૈસા લેવાને જૂલમ બહુ કરતા. દેશમાં બંદોબસ્ત રાખવો, ન્યાય કરવો, વગેરે કામકાજ તેમને નહોતાં આવડતાં. તેઓ માત્ર પૈસા લેવાનુંજ સમજતા હતા. સને ૧૮૦૦ માં ઇંગ્રેજે સુરત કબજે કર્યું, ને ગોવિંદરાવે અમદાવાદમાંથી શેલુકરને પકડી પેશ્વાની સત્તા ઉઠાડી અને વર્ષે પાંચ લાખ રૂપિયા આપવા કરી ગૂજરાતમાં પેશ્વાનો ભાગ ઇજારે રાખ્યો.

આનંદરાવની કારકીર્દીમાં તેના પિતરાઈ મલ્હારરાવે ગાયકવાડી કુટુંબનાં કેટલાંક માણસો જોડે મળી જઇ કડીમાં બંડ કર્યું. આણંદરાવની મદદે ઇંગ્રેજી ફોજ આવ્યાથી બંડખોર સરદારો હાર્યા. આ વેળા ગાયકવાડ સરકારની અવસ્થા એવી ખરાબ થઈ ગઇ હતી કે ઇંગ્રેજની મદદ વિના રાજ્ય ટકે નહિ. માટે રાજ્યનો બચાવ કરવાને ઇંગ્રેજી લશ્કરને એ વખતથી વડોદરે રાખવા માંડ્યું, ને ગાયકવાડ ઇંગ્રેજના તાબેદાર થઈ તેમના કહ્યા પ્રમાણે રાજ્ય કરવા લાગ્યા. એથી દેશમાં શાંતિ થઈ, ઇંગ્રેજને ઘણાં પરગણાં મળ્યાં ને લોક નિરાંતે ઉદ્યમ કરી શક્યા. રજવાડાની ખંડણી ઉઘરાવવાને હર વરસે દસરા પછી ગાયકવાડની ફોજ મુલકગીરી કરવા નીકળતી, ને દેશની ભારે ખરાબી કરતી. ખંડણી ઉઘરાવી જેની તેને આપવાનું કામ પો-

તાને માથે લઇ ભલા ઇંગ્રેજે તે સર્વ મારામારી, જુલમ અને લૂંટ થતી અટકાવી લોકને અને રજવાડાને મહા પીડામાંથી ઉગાર્યા. સને ૧૮૧૮ માં ઇંગ્રેજે પેશ્વાનું રાજ્ય જીતી લીધું. તેથી તેને અધિકાર અને તેના હિસ્સાનાં ગૂજરાતનાં પરગણાંની ખંડણી વગેરે ઇંગ્રેજને મળ્યાં.

જાહેર ખબર.

નીશાળોમાં ચાલતાં [સરકારે ટેક્સ્ટ બુક
મંજુર કરેલાં

કિં

અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વો..........
ગુ. સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ..........
ભરતખંડનો સરલ ઇતિહાસ..........
ગુ. ભાષાનું નવું વ્યાકરણ..........
દે. હિ. ભાગ ૨ જો.......... ૦—૧—૯
વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ.......... —૬
ભૂતળ.......... ૦—૫—૦
દેશીહિસાબ (છગનલાલ કૃત).......... ૦—૫—૦

અને

મેવાડની જાહોજલાલી.......... ૦—૧૨—૦
અંકગણિતનો [illegible].......... ૦—૯—૦

આ સિવાય કોઈ પણ ચોપડીઓ સેંકડે ૧ ટકે
ઉતારાથી મોકલી આપવામાં આવશે.

કમીશન વ્યાજબી આપવામાં આવશે.

તથા

દરેક જાતના કાગળ જેવા કે (છાપખાના) પ્રિંટિંગ
પેપર, ફુલસ્કેપ, બ્લોટીંગ વિગેરે જથાબંધ તથા છુટક
મળશે. નમુના તથા ભાવ માટે પુછવું.

પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

અંબાજીની પોળ. } [illegible] બુકસેલર
અમદાવાદ. } [illegible]